

UDK:30.(428.303)

Chulpan NALIBAYEVA,

Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti katta o'qituvchisi

E-mail: chulpan.baxitqizi@gmail.com

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti N.Dusanov dotsenti taqrizi ostida

MALAKA OSHIRISH TIZIMIDA YO'RIQCHILARDA KOGNITIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Mazkur maqolada malaka oshirish tizimida yo'riqchilarda kognitiv kompetensiyani rivojlantirish metodikasini takomillashtirish yuzasidan fikr mulohazalarga ega bo'lasiz.

Kalit so'zlar: Kognitiv, kompetensiya, metodika, takomillashtirish, talabalar, mutaxassislik, malaka, ko'nikma.

РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ РУКОВОДСТВ В СИСТЕМЕ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В данной статье вы изложите мнения по совершенствованию методики развития когнитивной компетентности гидов в системе обучения.

Ключевые слова: Когнитивность, компетентность, методика, совершенствование, студенты, специальность, квалификация, навык.

DEVELOPMENT OF COGNITIVE COMPETENCE OF MANAGEMENT IN THE TRAINING SYSTEM.

Annotation

In this article you will express your opinions on improving the methodology for developing the cognitive competence of guides in the training system.

Key words: Cognitive, competence, methodology, improvement, students, specialization, competence, skill.

Kirish. Kognitiv kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarining o'zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek, kompetensiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma'lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o'z faoliyatida qo'llay bilishni taqozo etadi. Pedagoglarning o'z ustilarida izchil, samarali ishlashlarida faoliyatga ergonomik yondasha olishlari qo'l keladi. Pedagogning kasbiy kompetentligi va mahorati ergonomik yondashuv asosida shakllantirilishi, o'z ustida ishlash bosqichlari va har bir bosqichda amalga oshiriladigan vazifalar o'quv qo'llanmada qayd etilgan[1]. Har bir bosqich uchun belgilangan vazifalarning samarali hal etilishi navbatdagi bosqichni oson o'zlashtirish imkonini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kompetensiya va "kompetentlik" atamaları o'zakdosh bo'lib, ular G'arb ilmiy adabiyotida 60 yillarning oxiri, 70 yillarda paydo bo'ldi. "Kompetensiya" atamasi milliy pedagogikada XX asrning 90 yillaridan e'tiboran ishlatila boshlagan. "Kompetensiya" atamasi "pedagogik madaniyat", "kasbiy layoqatlilik", "kvalifikatsiya" atamaları bilan ma'nodosh hisoblanib kelindi[3]. "Kompetensiya" – muayyan muammo va masala, hodisa borasida shaxsning bilim, tajriba, mutasaddilikka ega bo'lishni o'zida ifoda etadi. Ilmiy tadqiqotlarda kompetensiya pedagogik hodisa sifatida XX asrning 70 yillaridan e'tiboran tadqiq etila boshlandi. Amerika tadqiqotchilari: Dj Raven, L. Stross, Dj.Morenlar fikricha, kompetentlik – "shaxsning ixtisosligi bo'yicha aniq faoliyatni bajarishda zarur bo'ladigan qobiliyatlar majmui, malakalarning namoyon bo'lishi, mas'uliyat hissining mujassamlashuvi natijasida paydo bo'ladigan tafakkur turi" deb tavsifladilar.

Rus olimlari: S.T. Vershlovskiy i Yu.N. Kulyutkin kompetentlikni shaxs tavsifi bo'yicha o'rgangan bo'lsalar, V.Yu.Krichevskiy, A.V.Xutorskiy – shaxs faoliyatidagi maqsadlarni amalga oshirish ko'rsatkichlarini tadqiq etadilar. Akademik V.A.Slastenin kompetentlikni – shaxsning kommunikativlik, mulohatmandlik, konstruktivlik, tashkilotchilik qobiliyatlari majmui sifatida tadqiq etdi. Shuningdek, mavzu doirasida yana bir qator tadqiqotlar olib borilgan: faoliyatning umumiy predmeti haqidagi g'oyalar (K.A.Abulxanova Slavskaya,

B. G. Ananiyev, A. V. Brushlinsky, A. L.Zhuravlev, I. A.Zimnyaya, V. S.Merlin, A. Rubinshteyn, V. A. Slastenin va boshqalar);

sub'yektivlik to'g'risidagi g'oyalar tuzatuvchi xususiyat sifatida insonning ijodiy salohiyati va uning borlig'ining mohiyatini ochib berish (K. A. Abulxanova-Slavskaya, O. A. Konopkov, A. N. Leontiyev, S.L.Rubinshteyn);

malakaviy, madaniy, dialogik, shaxs-faoliyat yondashuvlari (Yu.K. Babanskiy, L.S.Vygotskiy, B.G.Gershunskiy, V.V.Krayevskiy, V. Yu.Krichevskiy, A. N. Leontiyev, L.M. Mitina, A.A.Orlov, N.F. Radionova, S. Selevko, A.P. Tryapisyna, T.I.Shamova, B.G.Shadrikov va boshqalar);

pedagogik dizayn g'oyalari (V.N.Vinogradov, E.S.Zairbek, I.A. Kolesnikova, V.A. Kozzyrev, O.G. Prikot, V.E. Radionov);

talabalarni o'ziga xos xususiyatlar doirasida kasbga tayyorlash g'oyalari malakaga asoslangan yondashuv (A.A. Andreyeva, A.V. Barannikova, L.N.Bogolyubova, E.B.Volodarskaya, B.S.Gershunskiy, S.Z.Goncharova, E.Zeyer, I.A.Zimney, V.Zykina, I.Kalinikova, 3.M.Makasheva, A.K. Markova, E. Symanyuka, Yu.G.Tatura, Y.Frolova)[2, 4]

Rus olimlari L.N.Zaxarova, V.V.Sokolova, V.M.Sokolovlarning fikricha kasbiy kompetensiya ostida amaliy masalalarni samarali yechish qobiliyatini tushunish rivojlanayotgan shaxsni ijtimoiylashtirish, ichki sharoitlarni ta'minlash, rivojlanishi tufayli shaxsning jamiyatga faol qo'shilishi qadriyat yo'nalishlari, tabiat, jamiyat, ma'naviy yo'nalish odamlar tajribasi, amaliy ko'nikmalarni shakllantirish ijtimoiy jihatdan kerakli yoki hech bo'lmaganda maqbul bo'lgan faoliyat o'zini anglash tavsifiya etiladi[30]. I.A. Kolesnikova fikricha, dastlabki ko'rsatkich kasbiy kompetensiya bu «insonga bo'lgan munosabat, o'qituvchining ishi - bu «shaxs – shaxs» tizimidagi faoliyat. Aynan shuning uchun shaxsiy-gumanistik yo'nalish kabi tarkibiy qism, bugungi kunda kasbiy kompetensiya tarkibida integrativ ko'rsatkich sifatida taqdim etilgan kasbiy va shaxsiy xususiyatlardir. Haqiqiy kasbiy ta'lim sohasi ham muntazam ravishda idrok etish qobiliyati bilan ajralib turadi pedagogik jarayon va unda muntazam ravishda harakat qilish natijasida kasbiy kompetensiya shakllanib rivojlanib boradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu muammolarni o'rganish malaka oshirish tizimida yo'riqchilarining kompetensiyasini muvaffaqiyatli shakllantirishga yordam beradigan bir qator pedagogik shart - sharoitlarni aniqlashga imkon berdi: innovatsion va interaktiv ta'lim texnologiyalarini joriy etish, shaxsga yo'naltirilgan faoliyatga asoslangan yondashuvlar, psixologik va o'quv jarayoni sub'yektlarining pedagogik o'zaro aloqasi, muammoli vaziyatlarni yaratish va malaka oshirish tizimida yo'riqchilarning jamoada yoki juftlikda reproduktiv va produktiv ishlash qobiliyati.

Shuni ta'kidlash kerakki, birgalikdagi tadbirlar, qoida tariqasida, maqsadni belgilash, rejalashtirish, bashorat qilish, aks ettirish va bajarilgan ish natijalarini baholash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Yuqorida keltirilgan pedagogik shartlarning amalga oshirilishiga faqat maxsus ishlab chiqilgan ta'lim texnologiyalari ko'magi yordam beradi.

Ushbu jihatning metodologik asosini pedagogik texnologiyalar nazariyasi va mazmun va muolaja jihatlarining didaktik birligi qonuniyligini texnologik amalga oshirish tashkil etadi. Malaka oshirish tizimida yo'riqchilari kompetensiyasi, bir qator rus va o'zbek olimlarining fikriga ko'ra, o'z taqdirini o'zi belgilash, qaror qabul qilishda mustaqillik, o'quvchilarning kognitiv va tadqiqot faoliyatini tashkil etish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan murakkab ta'limdir. Ta'lim muassasasidagi o'quv jarayoni malaka oshirish tizimida yo'riqchilarning kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak, bu kasbiy faoliyatda asosiy va maxsus kompetensiyalarni amalga oshirishni anglatadi:

- oldindan rejalashtirish va ishlash natijalarini bashorat qilish qobiliyati;

- yetarli darajada yuqori darajadagi ilmiy, nazariy va uslubiy bilimlar, ko'nikmalar va malakalarning mavjudligi;

- ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etish va boshqarish qobiliyati;

- ta'lim muassasasi o'quv jarayoniga o'qitishning innovatsion texnologiyalarini joriy etilishini ta'minlash va nazorat qilish qobiliyati;

- o'qituvchining shaxsiy fazilatlarini va kasbiy kompetensiyalarini o'z-o'zini takomillashtirishi;

- o'z-o'zini tarbiyalash, ilmiy va uslubiy yangiliklardan xabardor bo'lish;

- pedagogik faoliyat natijalarini tahlil qilish va umumlashtirish, kamchiliklarni bartaraf qilish qobiliyati.

Malaka oshirish tizimida yo'riqchilarda kompetensiyalarini rivojlantirish to'g'ri tashkil etilgan o'quv jarayoni uning kasbiy mahoratini sezilarli darajada oshiradi. Amaliyot ko'rsatganidek, bu jarayon bosqichma-bosqich va samarali davom etadi.

Tahlil va natijalar. Malaka oshirish tizimida yo'riqchilar kompetensiyasi – o'z mutaxassisligi va ixtisosligi doirasida bilim ko'nikma, malakaga ega bo'lishi bilan belgilanadi va shaxsiy

qadriyatlarini, sifatlarini, kvalifikatsiyasining namoyon bo'lishida ifodalanadi. Quyidagilar ta'lim tarbiya jarayonida mutaxassisning pedagogik ishga tayyorlanganligining zarur va yetarli darajasini ta'minlaydigan asosiy talablari hisoblanadi:

- pedagogika va psixologiyaga oid bilimlarga ega bo'lish, o'z ustida ishlash, ta'lim jarayonini rejalashtirish, baholash qayta aloqani o'rnatish;

- taxsil oluvchilarda didaktik motivatsiyani shakllantirish taxsil oluvchi shaxsining rivojlanish xususiyatlarini bilish;

- AKT va xorij tillarini o'zlashtirish va amaliyotda qo'llay olish; umuminsoniy va umumadaniy qadriyatlardan xabardor bo'lish va ulardan faoliyati mobaynida foydalanish; mamlakatning ijtimoiy hayotida ishtirok etish;

- ta'lim muhitiga yangilik kiritish, o'z fanini mukammal bilish; muloqatmandlik, bag'rikenglik, empatiyaga moyillik, etakchilik, faollik va tashabbuskorlik, mas'uliyatlilik;

- o'z faoliyatini tahlil qilish, kompetentlik samarasini rejalashtirish, maqsad va vazifa belgilash, bashorat (prognoz) qilish, o'zini namoyon eta olish, kamchiliklarni tuzatish va boshqalar.

Xulosa va takliflar. Jamiyatimiz talb etayotgan har tomonlama yetuk, komil insonni tarbiyalashda malaka oshirish tizimida yo'riqchilarning o'rni beqiyosdir. Har sohada kompetent malaka oshirish tizimida yo'riqchisi bo'lish uchun pedagogik nazariyani egallashni o'ziga yetarli emas. Chunki pedagogik nazariyada bolalarni o'qitish va tarbiyalash haqida umumiy qonun qoidalar, umumlashtirilgan uslubiy g'oyalar bayon etiladi. O'qituvchining yosh individual xususiyatlarini e'tiborga olish takidlanadi. Maktab hayoti, amaliy pedagogik jarayon esa juda xilma xil va turli tumandir. Unda pedagogik nazariyaga mos kelmaydigan vaziyatlar uchray turadi. Bu esa o'qituvchidan keng bilimdonlikni puxta amliy tayyorgarlikni, yuksak ergonomik kompetentlikni va ijodkorlikni talab etadi. Muvaffaqiyatli ishlash uchun har bir o'qituvchi yuqori pedagogik mahorat va keng dunyoqarashga ega bo'lishi kerak. Shundagina oz mehnat sarf qilib, katta natijaga erishadi, ijodkorlik uning hamisha hamkori bo'ladi. Pedagogik ishga qobiliyatli, isteododli kishidagina pedagogik mahorat egasi bo'lishi mumkin. Pedagogik faoliyatning samarali bo'lishi uchun o'qituvchi o'z fanini chuqur bilishi, unga turdosh fanlar haqida ham tushunchaga ega bo'lishi, o'quv materialini o'quvchilarga tushunarli qilib bayon eta olishi, o'quvchilarda mustaqil ravishda faol fikrlashga qiziqish uyg'otishi, o'quvchilarning bilim, kamolot darajasi va ruhiyatini hisobga olishi, ularning nimani bilishlari va hali nimani bilmasliklarini tasavvur eta olishi lozim. Qobiliyatli, tajribali o'qituvchi o'zini o'quvchining o'rniga qo'ya oladi, u kattalarga aniq va tushunarli bo'lgan narsalarni o'quvchilarga tushunilishi qiyin va mavhum bir narsa bo'lishi ham mumkinligiga asoslanib ish tutadi. Shuning uchun u bayon etishning xarakter va shaklini alohida o'ylab chiqadi hamda rejalashtiradi.

ADABIYOTLAR

1. Abdullayev S.X., Musurmanova R. Pedagogik tajriba sinov jarayoni samaradorligi // Xalq ta'limi jurnali. – Toshkent, 2008. - №5. - 18-20-b.
2. Abdullayev S.X., Musurmanova R. Pedagogik tajriba sinov ishlarini tashkil etish va boshqarishning o'ziga xos jixatlari // Maktab va Xayot jurnali. – Toshkent, 2008. - №7-8. - 29-30-b.
3. Voronina Ye.V. Nauchnaya organizatsiya pedagogicheskogo truda. Pedagogicheskaya ergonomika. Uchebnoye posobiye dlya akademicheskogo bakalavriata. Moskva-Yurayt-2017g.
4. Gershunskiy B.S. Filosofiya obrazovaniya. -M.: Flinta, 1998.-428s.
5. Golish L.V. Pedagogicheskoye tekhnologii: sodernaniye, proyektirovaniye, realizatsiya. Ekspres-posobiye. T.: IRSSPO.2001. – 60s.
6. Kuindji N.N. Valeologiya: Puti i sposoby formirovaniya zdoro-vya shkolnikov: Metodicheskoye posobiye. - M.: Aspekt Press, 2000. - 139 s. 40.
7. Lebedeva N.T. Shkola i zdorovye uchashixsya. - Minsk: Ushverspenkaye, 1998.-220 s